

Українська література 10-х років ХХ століття (методичний варіант вивчення теми)

Лідія Бондаренко,

кандидат педагогічних наук, доцент

м. Херсон

У статті запропоновано методичний варіант вивчення теми "Українська література 10-х років ХХ століття" у десятому класі. Подано матеріали для слова вчителя та виступів учнів.

Ключові слова: мотивація, рефлексія, модернізм, "нова школа" у прозі, "нова" драма.

Тема. Українська література 10-х років ХХ століття.

Мета: розповісти про особливості світогляду людини зламів віків, наголосити на активних націотворчих процесах та посиленні зв'язку з культурою Європи, розкрити основні риси українського модернізму та представити його найпомітніших авторів (О.Кобилянську, М. Коцюбинського, В. Стефаника, Лесю Українку, М. Вороного, В. Винниченка); надати учням відомості про діяльність угруповання "Молода муза" та альманах "З-над хмар і долин", "нову школу" у прозі та "нову" драму на рубежі століть; розвивати вміння учнів виділяти в матеріалі головне, знаходити необхідну інформацію в довідкових виданнях та користуватися нею; сприяти усвідомленню того, що українська література нерозривно пов'язана із тенденціями доби та є невід'ємною частиною світового літературного процесу.

Цілі.

Учні повинні знати:

- суспільно-історичні умови розвитку української літератури 10-х років ХХ століття;
- основні риси українського модернізму;
- імена його найвідоміших представників;
- відомості про угруповання "Молода муза" та альманах "З-над хмар і долин";
- особливості "нової школи" у прозі та "нової" драми на зламі століть.

Учні повинні вміти:

- розповісти про особливості світогляду людини рубежу віків, посилення зв'язку з європейською культурою та активні націотворчі процеси;
- визначати основні риси українського модернізму;
- давати власну оцінку суспільно-історичним умовам розвитку української літератури 10-х років ХХ століття.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок (за Є.А. Пасічником).

Перебіг уроку

I. Мотиваційний етап

Слово вчителя. Відома сучасна дослідниця Олена Гнідан, аналізуючи літературний процес початку ХХ ст., висловила думку, що "потужні інтелектуально-творчі зусилля таких письменників, як Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Марко Черемшина, Лесь Мартович, Осип Маковей, Архип Тесленко, Степан Васильченко, Микола Вороний, Володимир Винниченко та багатьох інших сприяли еволюції духовного розвитку народу, що виніс дві революції, спричинився до пова-

лення царату, здійснив доленосний Акт Соборності 22 січня 1919 р. і знайшов у собі досить відваги і бунту на те, щоб по віках неволі здобути свою державність, хай навіть на короткий час". Чи можна погодитися з цим твердженням літературознавця? Які підстави дозволили їй дійти такого висновку? Відповіді на ці питання і шукатимемо сьогодні на уроці.

II. Цілевизначення і планування

1. Оголошення учителем теми уроку.
2. Узгодження цілей і плану уроку.

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Виступ заздалегідь підготовленого учня-"історика".

На межі ХІХ—ХХ століть український народ, розділений між двома імперіями — Російською та Австрійською — опинився у скрутному політичному, суспільному і культурному становищі. Цей період позначений пошуком нових ідейних напрямів, шляхів політичної діяльності, створенням у всіх великих містах політичних гуртків ("Народна Рада", "Згода", "Українська соціал-демократія", Українська соціал-демократична партія та ін.). Неоціненний внесок у розробку ідеології націо- і державотворення зробили Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський та Микола Міхновський.

М. Грушевський (1866—1934) — учений-енциклопедист, організатор наукових досліджень, автор близько 2000 друкованих праць, політик і публіцист, письменник і літературний критик, громадсько-політичний діяч, один із лідерів українського національно-визвольного руху першої чверті ХХ ст. Він пов'язав державотворчий період 1907—1918 років з попередніми періодами державності України — з українською княжою середньовічною державою (Київська і Галицько-Волинська) та козацько-гетьманською з її засновником Б. Хмельницьким. Обґрунтував неперервність українського державотворчого процесу, що завершився Українською Народною Республікою. М. Грушевський та Центральна Рада, яку він очолював, спричинилися до національного самоусвідомлення українського народу та надали Україні відповідну державну структуру.

В. Липинський (1882—1931) — політик і політолог, історик, публіцист, громадсько-політичний діяч. Слідом за М. Грушевським довів, що Хмельниччина була політичним рухом, у якому носієм замислів та творцем державності була козацька шляхта. Головним критерієм розбудови нації В. Липинський вважав дотримання загальнолюдських форм цивілізованого співжиття, провідним чинником якого, на його думку, є держава. У поняття "національна ідея" він вкладав повне національне визволення і розбудову незалежної

національної держави. На думку В. Липинського, Україна хвора на не державність. Щоб позбутися цієї "хвороби", треба вчитися, пізнавати світ і людей, набиратися досвіду та вміння, самостверджуватися і працювати на благо України.

М. Міхновський (1873—1824) — високоосвічений правник, публіцист, талановитий промовець, активний учасник української революції. Автор теоретичного обґрунтування концепції українського націоналізму (програми Революційної Української Партії "Самостійна Україна" (1900), першого в ХХ ст. проекту конституції України "Основний закон Самостійної України — Співки народу українського" та практичного впровадження концепції українського націоналізму (активний член та співзасновник товариств "Братство Тарасівців", "Молода Україна", Української народної партії, Української демократичної хліборобської партії). Він найсильніше заперечив народництво та виступив ідеологом нової генерації. Його політичні гасла стали революційними для всього українського суспільства, а отже і для письменників та літератури. На думку дослідників, виступ М. Міхновського сприяв створенню принципово іншої психологічної ситуації, в якій і формувався український модернізм.

Теза I. Український модернізм постав на хвилі національно-визвольного піднесення.

2. Лекція учителя.

Вітчизняне письменство завжди відповідало на виклики часу. У кінці ХІХ століття в українському літературному процесі яскраво проявилися дві орієнтації:

- перша — на подальший розвиток реалізму;
- друга — на новітні пошуки в європейській літературі, що проводилися в той час під гаслами модернізму.

Європейський модернізм став відповіддю на кризові явища кінця ХІХ — початку ХХ ст. Суспільство усвідомило потребу світоглядно-естетичної переорієнтації: в центрі уваги мистецтва має бути людина і її внутрішній світ. Філософії позитивізму з його культом розуму нова доба протиставила "філософію життя". Ця концепція склалася в другій половині ХІХ ст. у Німеччині та Франції. Її представники сприймали життя як першооснову буття і свідомості та у вигляді цілісного ненастанного становлення. Відповідними формами пізнання дійсності вважали музику, поезію, творче осяяння. Пріоритетне значення надавали творчій особистості. В Україні концепція "філософії життя" перетнулася з традиційною для українства "філософією серця", витворивши основу для модернізму і в нашій літературі.

Перше найповніше формулювання "філософії серця" подав Г. Сковорода: "Істиною людини є серце в людині, глибоке ж серце — одному лише Богу досяжне, як думок наших безодня, просто сказати душа, тобто суттєва істота". Ототожнюючи "серце" з душею, філософ спирався на Біблію, де воно означає душу і дух, шлях до вищої істини, "вище серце", завдяки якому встановлюється таємний гармонійний зв'язок між речами, мікрокосмом і макрокосмом тощо. Ідеї Г. Сковороди поглибив у ХІХ ст. П. Юркевич, який обстоював думку, що "серце є осереддям душевного і духовного життя людини", перед яким поступається розум, бо він не є "сила породжувальна". Філософ відводив розуму "похідну" роль, але не применшував його значення. У цьому він спирався на національне світобачення, в якому "серце" постає як універсальна категорія, втілюючи ідею всеєдності. Актуальною "філософією серця" стала на початку ХХ ст., коли європейська "філософія життя" стимулювала її розвиток у новій якості.

Теза II. Український модернізм з'явився не лише під впливом мистецьких тенденцій Європи, а й на основі вітчизняної "філософії серця", що мала чимало спільних ознак із "філософією життя".

Модернізм (фр. modern — сучасний, найновіший) — загальна назва нових літературно-мистецьких течій кінця ХІХ — початку ХХ століття нерéalістичного спрямування, що виникли як заперечення традиційних форм та естетичних принципів минулого. Центром уваги модернізму стають проблеми не колективу чи народу, а особистості. Ще в 1896 р. у "Слові про критику" І. Франко відзначив "тріумф індивідуалізму", тобто своєрідне відродження людської особистості у модерних європейських літературах, у тому числі й українському письменстві. А вже через декілька років констатував, що молоде покоління митців змінило єдиний погляд автора-спостерігача на виклад кризь призму світосприймання персонажів.

Риси модернізму:

- особлива увага до внутрішнього світу особистості;
- надання переваги творчій інтуїції;
- схильність до містицизму, увага до психології та підсвідомості;
- пошук нових, формальних засобів у мистецтві (символіка, міфотворчість);
- прагнення відкрити вічні ідеї, які можуть перетворити світ за законами краси і мистецтва.

Теза III. Модернізм — узагальнюючий термін для позначення новаторських літературно-мистецьких явищ, що виникли в Західній Європі в кінці ХІХ — на початку ХХ ст.

3. Виступи задалегідь підготовлених учнів.

Учень- "журналіст". В Україні від імені своїх ровесників про права на новий погляд на мистецтво і творчість заявив М. Вороний: "хоч трошки філософії, де хоч клаптик неба яснів би, того далекого недосяжного неба, що від віків манить нас своєю недосяжною красою" (1901). На основі звернення поета до тогочасної літературної громадськості з'явився літературно-художній альманах "З-над хмар і долин", що побачив світ у 1903 році в Одесі. Він був упорядкований та виданий М. Вороним і представляв творчість українських письменників майже всіх регіонів України (Галичини, Буковини, Наддніпрянщини) на межі ХІХ—ХХ століть. Відкривався віршем І. Франка "Миколі Вороному", за яким йшла відповідь М. Вороного "Іванові Франкові". Читач мав нагоду ознайомитися з доробком Лесі Українки ("Ритми"), І. Франка (поезії із циклу "Зів'яле листя"), М. Вороного, А. Кримського, П. Грабовського, О. Маковея, М. Старицького, Б. Грінченка, В. Самійленка, М. Чернявського, з нарисом І. Нечуя-Левицького ("Роковий український ярмарок"), із прозою М. Коцюбинського ("На камені"), поезією в прозі О. Кобилянської ("Мої лілії"), уривком із драматичної картини "Сапфо" Л. Старицької тощо. Провідне гасло альманаху — письменство має бути глибоко національним та художньо досконалим. У виданні М. Вороний прагнув реалізувати ідею колективної збірки творів митців, які головну увагу зосереджують на естетичних та філософських пошуках. "Грубого реалізму я не визнаю", — заявив він, стверджуючи водночас: "Штука чиста, без ідеї не може бути". Виступивши з новими гаслами про мету мистецтва, втілюючи їх в альманасі, М. Вороний об'єктивно представив різні художні течії (реалістичні, модерністичні), завдяки чому видання

стало помітним явищем в історії української літератури на зламі двох віків.

Учень-"критик". Упродовж 1906—1914 років у Львові діяло літературне угруповання українських письменників-модерністів "Молода муза", неофіційним головою якого був Михайло Яцків (1873—1961). До нього належали В. Бирчак, П. Карманський, Б. Лепкий, О. Луцький, В. Пачовський, С. Твердохліб, С. Чарнецький, М. Яцків. Близькими до цієї групи були письменники Ф. Коковський, М. Рудницький, О. Туряньський, композитор С. Людкевич, скульптор М. Парашук, маляр І. Северин та ін. Назва товариства виникла за однойменною новелою "Доля молоденької музи" (1907) М. Яцківа. "Молодомузівці" не мали свого приміщення, тому збиралися у кав'ярні "Монополь". Це місце було обране ще й тому, що, по-перше, щоб зайти сюди, достатньо було мати кошти на чашку кави, і при ній можна було посидіти весь вечір, по-друге, тут були свіжі газети й журнали, а по-третє, сюди приходили різні відвідувачі, з якими можна було подискутувати. "Молодомузівцями" опікувався меценат — священник М. Світенський. Друкований орган "Молодої музи" — журнал "Світ" (1906), на сторінках якого був розміщений своєрідний маніфест нової групи: "У відрадних днях широкого суспільного та політичного життя приходимо до вас — і вказуємо в хвилях боротьби призабуту, може, а передусім так тужно виждану стежину: Добра і Краси". Своєю появу "молодомузівці" задекларували статтею "Молода муза" О. Луцького в газеті "Діло" (1907, № 249) та в альманасі "За красою". Учасників об'єднувала орієнтація на модерністські тенденції в західноєвропейській літературі, заперечення надмірної заангажованості мистецтва, обстоювання критеріїв краси, правди, артистизму, властивих українському менталітету. При угрупованні діяло однойменне видавництво, в якому були надруковані твори П. Карманського, В. Пачовського, С. Твердохліба, М. Яцківа, О. Кобилянської та ін. Появу "Молодої музи" вважають свідченням розвитку національного варіанта європейського модернізму.

Теза IV. Альманах "З-над хмар і долин" та угруповання "Молода муза" наближали українську літературу до найновіших течій і напрямів західноєвропейського письменства.

4. Продовження лекції учителя.

На межі століть в українську прозу приходять молоді автори, які своєю творчістю вийшли на новий рівень — рівень мислення ХХ ст. Це представники "нової генерації", для яких, за словами І. Франка, "...головна річ — людська душа, її стан, її рухи в таких чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє окруження". Традиційному українському письменству вони протиставили творчу суб'єктивність, художній інтуїтивізм, увагу до філософсько-етичної проблематики, психологічний аналіз людських характерів, сфери підсвідомого, соціальної та масової психології. Найяскравіше у творчості прозаїків "нової генерації" проявилися такі два моменти: поглиблений психологізм та ліризація оповіді. Перший репрезентований двома способами психологічного аналізу, а саме: зовнішньою мовою (мова персонажа, його вчинки, жести тощо) і внутрішньою мовою (плинність свідомості, внутрішній монолог, роздуми). У прозі з'являється оповідач нового типу, якого можна порівняти з ліричним героєм поезії ("Intermezzo", "Цвіт яблуні" М. Коцюбинського, "Valse melancolique" О. Кобилянської, "Мое слово" В. Стефаніка). Ліризація оповіді виявлялася двома способами: сплавом почуттів авто-

ра і персонажа в ліричному "я" та невисловленим ліричними відступами настроєм, що передавався через дії, діалоги. Проза цього періоду запозичує такі особливості лірики, як зображення психологічного стану, змалювання переважно одного переживання людини, відсутність сюжету, підкреслена емоційність. Для цього використовуються такі засоби, як асонанси, алітерації, повтори, відокремлення, неповні та обірвані речення, паузи, обрамлення, персоніфікація, цитати, у тому числі з народних пісень.

Одна із найхарактерніших рис прози цього періоду — це розквіт жанру новели, оскільки він виявився наймобільнішим і особливо функціональним. Прозаїки "нової генерації" порушують такі нові гострі соціальні проблеми, як емансипація жінки (О. Кобилянська) та еміграція українців (В. Стефанік, О. Маковей, Т. Бордуляк).

"Нова" проза була синтезом досягнень у рідній літературі попередніх десятиліть та новим словом у мистецтві, яке несло ХХ ст.

Теза V. "Нова школа" в українській прозі — це поглиблений психологізм та ліризація оповіді.

Значних змін у цей період зазнала і вітчизняна драма, оскільки в добу модерну класична мелодрама вже не задовольняла публіку. "Нова драма, — писав М. Вороний, — малює боротьбу індивідуума з самим собою; се драма почувань, передчувань, докорів сумління; драма неспокою...". На розвиток української драматургії цього періоду вплинула європейська нова драма, представлена іменами Г. Ібсена, М. Метерлінка, Г. Гауптмана, Б. Шоу, А. Чехова. Для драми доби модернізму характерні деформація реальності й умовності, демонстративна штучність форми, сприйняття життя як вічної гри людини, пародіювання та стилізація усього історико-культурного контексту минулого. Справжнім експериментом у драматургії першої третини ХХ ст. стали п'єси В. Винниченка. Автор пропонує своїм героям розробляти та відстоювати парадоксальні ідеї, популярні в той час у певних колах суспільства. У творах В. Винниченка розгортається психологічний експеримент, спрямований проти дегуманізації суспільства внаслідок пріоритетності принципу над людиною.

Теза VI. "Нова" драма у вітчизняній літературі — це деформація реальності й умовності, демонстративна штучність форми, сприйняття життя як вічної гри людини, пародіювання та стилізація усього історико-культурного контексту минулого.

Серед найвідоміших представників українського модернізму:

— О. Кобилянська — прихильниця неоромантизму, розробляла типи й моделі індивідуального характеру, переважно жіночого ("Царівна");

— М. Коцюбинський — найяскравіша постать українського імпресіонізму кінця ХІХ — початку ХХ ст.; увів до української літератури теми естетизму, масової людини, міщанства; художньо досліджував процеси і явища індивідуальної свідомості — пам'ять, враження, ідеали;

— В. Стефанік — представник експресіонізму; оригінальність його манери полягала в передачі максимальної смислової напруженості життя народної "душі", виявленої в образах, характерах, ситуаціях, в індивідуальній психології, історії та культурі галицького селянства;

— Леся Українка — перший теоретик неоромантизму в українській літературі, прибічниця цього літературного напрямку;

— М. Вороний — речник естетизму, поет-модерніст, представник символізму;

— В. Винниченко — автор першого українського науково-фантастичного роману; неореаліст; майстерність виявилася у першу чергу в творенні конфліктів, що випробовують героїв на моральну витривалість, на відстоювання свого "я".

Отже, на відміну від європейського модернізму, український був явищем не тільки естетичним, а в першу чергу культурно-історичним. У становленні вітчизняного модернізму велику роль відіграв національний чинник, тому дослідники пов'язують його не так із кризовими явищами початку ХХ століття, як західноєвропейський, а із хвилею національно-визвольного піднесення. Сферою діяльності нашого модернізму виявилася нація. Це і визначило його своєрідність на тлі світового мистецтва ХХ століття.

Засади українського модернізму:

- виразний антинародницький характер;
- мистецтво — самоцінна вартість;
- неоромантична природа;
- творчий індивідуалізм;
- нерозривний зв'язок із Європою.

Теза VII. Представники українського модернізму —

О. Кобилянська (неоромантизм), М. Коцюбинський (імпресіонізм), В. Стефаник (експресіонізм), Леся Українка (неоромантизм), М. Вороний (символізм), В. Винниченко (неореалізм).

5. Перевірка складених учнями тез.

6. Обговорення проблеми в загальному колі.

В статье предложен методический вариант изучения темы "Украинская литература 10-х годов XX века" в десятом классе. Поданы материалы для слова учителя и выступлений учеников.

Ключевые слова: *мотивация, рефлексия, модернизм, "новая школа" в прозе, "новая" драма.*

In the article the methodical version of theme research "The Ukrainian literature in the 10's of the XX century in ten form" is suggested. The material for teacher's speech and pupils' addresses is presented.

Key words: *motivation, reflexion, modernism, "new school" in prose, "new" drama.*

Учні дають відповіді на запитання, поставлене на початку уроку: "Чи має рацію дослідниця Олена Гнідан?".

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Відповіді на питання: "Що нового ви дізналися на сьогоднішньому уроці? Про що хочете довідатися на наступних уроках, присвячених українській літературі 10-х років ХХ ст.?"

V. Оголошення домашнього завдання та інструктаж до нього

1. Опрацювати статтю підручника.
2. Прочитати оповідання Б. Грінченка "Каторжна".

Література

1. Історія української літератури ХХ століття: У 2-х кн. Кн. 1: Перша половина ХХ ст. / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г. Дончика. — К.: Либідь, 1998. — 464 с.

2. Історія української літератури. Кінець ХІХ — початок ХХ ст.: У 2-х кн. Кн. 1/ За заг. ред. проф. О.Д. Гнідан. — К.:Либідь, 2005. — 624 с.

3. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. — К.: Академія, 2007. — 624 с.

4. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. — К.: Академія, 1997. — 752 с. — (Nota bene).

5. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. — 327 с.

6. Шумило Н. Під законом національної самобутності: Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ — початку ХХ ст. / Наталя Шумило. — К.: Задруга, 2003. — 354 с.

Читайте в наступному числі часопису:

- ◆ Силуети інтелектуального лідера (Іван Дніпровський про Миколу Хвильового)
- ◆ "Я з зорею встав до справи, Україні долі ждучи" (до 170-річчя від дня народження Василя Мови)
- ◆ Матеріали, подані на конкурс "Краса і сила мистецтва слова"
- ◆ Система уроків з вивчення творчості Івана Франка
- ◆ "Той, хто боїться розплескати вічність".
Практичні заняття за фантастичними творами Віктора Савченка
- ◆ Свято осені
- ◆ Розробки уроків з української мови